

С. М. Куделко

Курщина

КУРЩИНА – північно-західна частина найбільшого історико-географічного регіону України *Слобожанщини*. Південь Курщини належить до етнічних українських земель, колонізованих українцями. Історично термін «курщина» почали використовувати із набуттям м. [Курськ](#) адміністративних повноважень центру Курського намісництва Російської імперії (1779–96). Нині адміністративно входить до складу Курської, Воронежської (див. [Воронежчина](#)) і [Белгородської області](#) РФ.

Найдавніші поселення на її території належать до середнього палеоліту (80–32 тис. р. до н. е.), згодом тут мешкали носії *середньодніпровської культури*, [зрубної культурної спільності](#), [бондарихинської культури](#), [зарубинецької культури](#), [київської культури](#), [черняхівської культури](#). Пам'ятки роменської культури пов'язують із племенами сіверян (сівери), яких 882 київський князь Олег обклав даниною. Частина сіверян, яка зберегла незалежність, розгорнула широкомасштабне будівництво укріплених городищ у Посейм'ї (бас. р. *Сейм*) і до 2-ї пол. 10 ст. сформувала власне державне утворення. Наприкінці 10 ст. унаслідок територіальної експансії київських князів Курщина увійшла до складу Київської Русі (імовірно, 985, після походу князя Володимира Святославича на Волзьку Булгарію), остаточно підкорив сіверян князь Ярослав Мудрий і включив ці землі до складу Переяславського князівства (Курськ згаданий під 1032 у «Житті Феодосія Печерського»). Від кін. 11 ст. між київським і чернігівським князями точилася боротьба за Курщину, зумовлена намаганням контролювати торговий шлях із Києва до Волзької Булгарії, через який надходили товари із Візантії, Закавказзя, Близького Сходу й Серед. Азії. Зрештою, Посейм'я увійшло до Чернігівського князівства, з якого у 1-й третині 12 ст. виокремилося Курське князівство.

Курщина закріпилася за нащадками Михайла Чернігівського, від 1097 входила до Новгород-Сіверського князівства (з нею пов'язані події «Слова о полку Ігоревім»). 1239–41 зазнала значних руйнувань і спустошень від нападів монголо-татар. Від 1360 вона перебувала у складі Великого князівства Литовського, від 1503 – у складі Московського великого князівства. Перші поселення українських козаків (черкасів) з'явилися в цьому краю в серед. 16 ст. у зв'язку з організацією князем Д. Вишневецьким (Байдою) оборони південних

кордонів Московського царства від нападів ординців, наприкінці того ж століття прикордонні застави склалися переважно з українців. За свідченням англ. купця Д. Флетчера, 1588 на московських південних кордонах із 4,3 тис. найманих піхотинців бл. 4 тис. становили українці. Через територію Курщини проходили татарські шляхи-«сакми» (зокрема Бакаєв шлях). Масове переселення розпочалося у 1630-х рр., більшість переселенців походила з Наддніпрянщини (Чернігівщини та ін.). Паралельно йшла і церковна колонізація. Одним із поштовхів до переселення стало селян.-козацького повстання під проводом Я. Острянина 1638. Від 1667 Курщина належала до Белгородської єпархії. Намагаючись запобігти втечам російських селян-кріпаків на Дон, а також з метою укріплення південних кордонів від кримців і ногайців, царський уряд сприяв колонізації території Слобожанщини (від слобода – поселення, тимчасово звільнені від феодалських повинностей) українцями, зокрема дозволяв їм селитися громадами на пільгових умовах, наділяв землею, зберігав за ними козацькі права і полковий устрій.

Колонізаційні потоки українців на Курщині йшли на Схід по ріках, лівих притоках [Дніпра](#) (Сейм та ін.), заселення часто відбувалося за правом займанщини. На думку [Д. Багалія](#), українці під час колонізації околиць Дикого Поля поверталися на свою історичну батьківщину. Українці Курщини брали активну участь у нац.-визвольній війні під проводом Б. Хмельницького. Деякий час адміністративним центром Белгородського розряду, якому підпорядковувалася Слобожанщина (від 1668 – Посол. приказу), був Курськ. Значні земельні володіння у південно-західній Курщині закріплено 1703 грамотою Петра I за гетьманом І. Мазепою (донині у Курській обл. збереглися засновані ним села Іванівське, Степанівка та Мазепівка й окремі будівлі палац. ансамблів). 1719 у с. Глушково на Курщині засновано першу на Слобожанщині суконну мануфактуру. 1708–27 більша частина сучасної Курської обл. була Київською губ., у складі якої 1712–19 існувала Курська провінція. 1765 Катерина II скасувала козацький устрій та слобідські полки, а [козаків](#) перетворила на т. зв. військових обивателів (державних селян), які вважалися особисто вільними.

1796 створено Курську губернію. За переписом 1897, у ній проживало 527,8 тис. українців (22,3 % населення), причому в деяких повітах вони становили більшість: у Грайворонському – 58,8 %, Новооскольському – 51,0 %. Під час 1-ї світової війни 1914–15 на засланні в Курську мешкав митрополит УГКЦ *Андрей Шептицький*. Зважаючи на високий духовний сан, йому дозволено вільно пересуватися містом (але під наглядом поліції) та брати участь у богослужіннях. Однак, через значну популярність серед жителів, митрополита незабаром переведено під строгий домашній арешт із заборобою відвідувати храми. Після розпаду Російської імперії законом УНР від 29 листопада 1917 передбачено проведення Українських установчих зборів у Путивльському, Грайворонському і Новооскольському повітах Курської губ. (не відбулися через більшовицьку агресію).

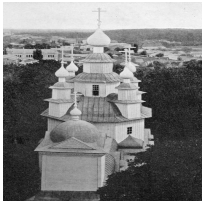
У подальшому територія Півночі Слобожанщини, зокрема і Курщина, була об'єктом суперечок при визначенні кордонів між РСФРР і УСРР. За дорученням голови ВУЦВК Г. Петровського історики [М. Грушевський](#) і Д. Багалій підготували ґрунтовну наук. розвідку про ареали розселення українців, згідно з якою кордон повинен проходити через Курську губ. із включенням до складу УСРР південної частини її Суджанського, Грайворонського, Белгородського і Корочанського повітів. Керівництво РСФРР висунуло територіальні претензії на українські землі (Новгород-Сіверський і Старобільський повіти, північні частини Сумської, Охтирської і Харківської округ). Після переговорів ухвалено компромісне рішення про приєднання до УСРР лише половини території, визначеної дослідженнями М. Грушевського і Д. Багалія (загальна кількість населення – бл. 1 млн осіб), однак на поч. 1925 ЦК РКП(б) в односторонньому порядку скоротив цю частину вчетверо (понад 200 тис. населення). Таким чином, поза межами УСРР залишилися мільйони українців.

Приєднати до УСРР суміжні з нею землі, заселені переважно українцями, безуспішно вимагав у 2-й пол. 1920-х рр. *М. Скрипник*. За переписом 1926, у Курській губ. проживало 554,6 тис. українців (19,1 % населення), загалом на прилеглий до УСРР території РСФРР – понад 4,5 млн. У 1928 Курську, Воронежську, Орловську і Тамбовську губ. об'єднано у Центральночорноземську обл. РФ (станом на 1927 – бл. 1,6 млн українців), яку в 1934 поділено на Воронежську і Курську області. 1954 майже всю заселену українцями південну частину Курської обл. передано до новоствореної Белгородської обл., тому за переписом 1960, на Курщині проживало лише 180 тис. українців. Окрім дискримінаційного розмежування кордонів, процесам асиміляції сприяли закриття на поч. 1930-х рр. освітніх закладів із українською як [рідною мовою](#) навчання, культурних і громадських установ, періодичних видань, а також тотальна *русифікація*, що була вагомою складовою національної політики в СРСР (див. [Лінгвоцид](#)). Нині українська мова збереглася лише у частині сіл Півдня і Заходу Курщини у формі слобідського діалекту (належить до південно-східного наріччя української мови) або суржику. Українська мова вплинула на прикордонні райони Росії (курсько-орловська група, оскільський говір російської мови).

За переписом 2010, у Курській обл. українцями визнали себе 13,6 тис. осіб (1,2 % населення). Від 1993 у Курську діє товариство «Україна–Сейм» (голова М. Хілько, від 2003 – Г. Бойко) – єдина українська громадська організація на Курщині.

Уродженцями Курщини були видатні діячі: піаніст [А. Абаза](#), живописець [Д. Безперчий](#), біолог [Л. Беніке](#), мовознавець [В. Брахнов](#), математик [Б. Букреєв](#), дитячий письменник [А. Гайдар](#), селекціонер [Г. Котуков](#), агроном [С. Країнський](#), драматург [М. Майський](#), політичний і державний діяч [Г. Михайличенко](#), організатор українського радянського кіновиробництва [П. Нечеса](#), історик [С. Пушкарьов](#), хімік [Г. Пілюгін](#), лікар [М. Попов](#), політик *М. Хрущов* та ін.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Дмитрюков А. Материалы для описания Курской губернии. Народные игры, загадки, анекдоты и присловья жителей Суджанского уезда // Курс. губерн. ведомости. 1853. № 6–8, 11–13;
2. Николаев А. П. Свадебные обычаи малороссов Суджанского уезда // Москвитянинъ. 1854. № 62;
3. Добротворский Н. Малорусские пѣни у великорусскихъ крестьянъ // КС. 1886. Кн. 11;
4. Багалея Д. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. Москва, 1887;
5. Багалея Д. Історія Слобідської України. Х., 1918;
6. Юркевич В. Д. Еміграція на Схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. К., 1932;
7. Из истории Курского края: Сб. док. и мат. Воронеж, 1965;
8. Чижикова Л. Русско-украинское пограничье. Москва, 1988;
9. Заставний Ф. Східна українська діаспора. К., 1992;
10. Глушковая суконная фабрика: три века истории: Сб. док. и мат. Курск, 2003;
11. Українська діаспора в Росії: Стан, проблеми, перспективи: Мат. наук.-практ. конф. (Київ, 22 грудня 2003 р.). К., 2004;
12. Маслійчук В. Л. Слобідська Україна. К., 2008;
13. Іваннікова Л. Невідомі етнографічні матеріали про українців Курщини (з архівної спадщини Григорія Залюбовського) // НТЕ. 2013. № 1(341).

Бібліографічний опис:

Курщина / С. М. Куделко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-52096>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).